РЕЛІГІЙНИЙ ШЛЮБ У ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА ДЕРЖАВАХ ЄС

КОЖЕВНИКОВА Вікторія Олександрівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультет соціології і права «КПІ ім. Ігоря Сікорського»

ORCID: 0000-0002-0410-6756

УДК 347.621

DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2026.2-2.82

У статті розглядаються національна, історія, традиції становлення, правова природа та особливості укладення релігійного шлюбу. Додатково, зосереджується увага на колізійних питаннях порядку визнання дійсності релігійного шлюбу за законодавством України, у випадку церковного посвідчення такого шлюбу на території іноземної держави, за законодавством якої, такі шлюби є дозволеними. У статті проаналізовано моделі співвідношення цивільного та релігійного шлюбу в державах-членах ЄС та США. Зазначено прогалини у чинному СК України та Законі України «Про міжнародне приватне право» щодо оцінки форми та умов дійсності таких шлюбів. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного сімейного та цивільного законодавства в контексті гармонізації з правовими стандартами ЄС.

Ключові слова: шлюб, релігійний обряд, вінчання, подружжя, чоловік та дружина, наречені, іноземний елемент, дійсність, легітимний, законний, визнання, підстави, обмеження, заборони, укладення, умови, шлюбний вік, одношлюбність, добровільність, суб'єкти, родичі, дитина, члени сім'ї, особисті немайнові та майнові права, здійснення права, правовідносини, порівняльно-правовий аналіз, іноземний досвід, законодавство, держави Європейського Союзу.

Постановка проблеми

За сучасних умов стрімкого розвитку українського суспільства відбуваються істотні зміни в інституті національної сім'ї, відтак починають з'являтися нові форми шлюбу, додатково, видозмінюються законодавчі підходи до процедури реєстрації сучасного шлюбу, трансформуються погляди щодо українських традицій тощо. Сімейне право різних держав світу має не однакове ставлення до самої процедури укладення шлюбу та їх умов дійсності (визнання). Такий стан, призводять до колізій та суттєвих непорозумінь, з точки зору правозастосування норм міжнародного приватного права, коли йдеться про релігійний шлюб, тому виникає потреба у детальному науковому дослідженні окресленої проблеми та належному врегулюванні на нормативному рівні.

Огляд останніх досліджень і публікацій

Питання щодо особливостей правового регулювання укладення шлюбу розглядаються багатьма науковцями в Україні і за її межами. А саме, теоретичні засади здійснення шлюбно-сімейних відносин за національним та зарубіжним законодавством висвітлені у наукових працях: Т. В. Бондар, В. І. Борисова, В. С. Гопанчук, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, Н. С. Кузнецьова, Л. В. Красицька, М. В. Логвінова, М. В. Менджул, М. Б. Ніколенко, Я. В. Новохатська, О. В. Оніщенко, І. Е. Ревуцька, О. В. Розгон, У. В. Романюк, З. В. Ромовська, І. Л. Сердечна, С. В. Сивохіна, О. М. Сафончик, Д. І. Сидоренко, Н. М. Тарусіна, Д. І. Фолошня, С. Я. Фурса, Ю. С. Червоний, О. О. Щищак-Качак, О. А. Явор та іншими.

Мета та завдання дослідження

За сучасних умов актуальним є питання правової природи укладення релігійного шлюбу, дослідження особливостей іноземного досвіду та подальше визнання (легітимізацію) такого шлюбу в Україні у випадку укладення релігійного шлюбу на території іншої держави, в якій такий шлюб дозволено з іноземцем. Саме тому, метою даної роботи є визначення базових посилок підходу щодо самого розуміння сутності релігійного шлюбу в сучасному національному законодавстві та законодавстві окремих іноземних країн.

Реалізація поставленої мети дозволяє сформулювати наступні завдання: чітко дослідити правову природу, поняття релігійного шлюбу за національним та зарубіжним правом; ґрунтовно проаналізувати співвідношення цих понять; особливості їх правового регулювання в сучасній доктрині та законодавстві.

Основний матеріал

Заборону на юридичне визнання укладеного релігійного шлюбу визначено ч. 3 ст. 21 СК України. Відповідно, релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя, крім випадків, коли релігійний обряд шлюбу відбувався до створення або відновлення органів державної реєстрації актів цивільного стану.

Право особи на свободу світогляду та вільний вибір віросповідання закріплено в положеннях ст. 35 Конституції України і Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації»[1. С.283]. Практика релігійного обряду вінчання в Україні є поширеною. Це пов'язано, насамперед, з відновленням християнських традицій в Україні. Релігійні обряди вінчання відбуваються у всьому світу. В деяких державах (Іспанії, Італії, Польщі, штатах Делавер, Віржінія у США) релігійний обряд вінчання має юридичну силу та правове значення. Зокрема, ст. 82 ЦК Іспанії одним зі способів реєстрації шлюбу визначає церковний обряд. Релігійна форма укладення шлюбу передбачає обов'язкове внесення запису про укладений шлюб до реєстру або книги записів актів цивільного стану [2. С.71]. Тобто релігійна форма укладення шлюбу за законодавством Іспанії зобов'язує додаткового дублювання в державному органі реєстрації таких актів.

У Польщі найчастіше використовується така форма укладення релігійного шлюбу з цивільно-правовими наслідками, як укладення шлюбу в межах однієї нерозривної процедури, що є квінтесенцією обох окремих процедур і називається в польській юридичній доктрині «шлюбом з подвійним результатом» [2. С.71]. Таку процедуру умовно можна розділити на три основні стадії: виконання формальних вимог, сама церемонія укладення шлюбу і, нарешті, стадія реєстрації вже укладеного шлюбу. Згідно зі ст. 8 п. 2 СОК РП, стадія укладення шлюбу майже повністю регулюється розпорядженнями Польської католицької церкви, залишаючи для державного регулювання лише формальні питання (як зазначено у ст. 2 СОК РП, – наявність свідків, обов'язок під час обряду вінчання спільно виявити волю щодо вступу у шлюб релігійний).

У зв'язку з цим, внутрішнє законодавство низки зарубіжних держав не обмежує своїх громадян (суб'єктів сімейних відносин) в укладенні релігійного шлюбу та закріплює інститут конкубінату на законодавчому рівні. Незважаючи на те, що і в Україні релігійні обряди набувають все більшої популяризації, однак вони не мають жодного юридичного значення. Так, досліджуючи звичаєве право українського народу, вчений Ю. Г. Гошко висловлював думку про те, «щоб в Україні надавати вінчанню юридичного значення»[3. С.267], так само, як відбувається в інших закордонних державах, де реєстрація шлюбу уповноваженим державним органом та вінчання можуть бути проведені одночасно.

З. В. Ромовська з цього приводу зазначала, що «пропозиція про надання правового значення вінчанню, тобто канонічній формі шлюбу, не була підтримана при опрацюванні проекту СК України. Це означає, що релігійний обряд шлюбу, як і раніше, не створюватиме прав та обов'язків подружжя, залишається особистою справою жінки та чоловіка»[4. С.47] . Таке законодавче обмеження (заборона визнання релігійних шлю-

бів в Україні) є невиправданим у сімейному праві України, на думку О. І. Сафончик, яка пропонує визнавати релігійний шлюб легітимним, так як така заборона діє всупереч міжнародним Конвенціям, ратифікованих Україною, та Закону України «Про міжнародне приватне право». Так, вчена стверджує, що з метою захисту прав і охоронюваних інтересів осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях АР Крим та зоні проведення ООС, і позбавлені можливості укладення шлюбу в порядку, визначеному чинним законодавством України, обґрунтовано необхідність включити до підстав виникнення шлюбних відносин релігійний шлюб з подальшою можливою реєстрації шлюбу в державних органах РАЦС. У зв'язку з цим, необхідно внести відповідні зміни до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», доповнивши ч. 7 ст. 7 Закону такими положенням: «Громадяни України, які перебувають у відносинах, подібних до шлюбних, зокрема у релігійному шлюбі, який уклали під час проживання на тимчасово окупованій території, можуть зареєструвати шлюб у державних органах РАЦС після скасування статусу тимчасово окупованої території». Крім того, запропоновано доповнити ч. 5 ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» визначенням поняття релігійного шлюбу» [5. С.6]. Тобто, у процесі дослідження шлюбних правовідносин в Україні, вчена дійшла висновку, що у разі, якщо чоловік та жінка, які проживають на тимчасово окупованій території, виявили бажання створити сім'ю і перебувати в шлюбних правовідносинах за законодавством України, за суб'єктивних та об'єктивних обставин не мають можливості зареєструвати свій шлюб у відповідних державних органах РАЦС, однак мають можливість провести релігійний обряд, можуть вважатися подружжям та перебувати у квазішлюбних правовідносинах з моменту реєстрації релігійного шлюбу, особливо, якщо це відповідає інтересам їх неповнолітніх дітей [5. С.6]. Така позиція вченої, втім, залишається невиправданою, з огляду на те, що визнання релігійного шлюбу – під прямою забороною в нормах СК України.

Однак, згідно з ч. 1 ст. 58 Закону України «Про міжнародне приватне право», шлюб між громадянами України, що укладений за межами України відповідно до права іноземної держави, є дійсним в Україні за умови додержання щодо громадянина України вимог Сімейного кодексу України щодо підстав недійсності шлюбу»[6]. О. А. Явор вказує, що неоднозначність правового регулювання положеннями СК України та Закону України «Про міжнародне приватне право» обґрунтовувала у такий спосіб, що «труднощі виникають тоді, коли різні правопорядки по-різному кваліфікують одні й ті самі життєві обставини і надають їм різної юридичної значущості»[7. С.87]. А отже, колізійні проблеми, що стосуються форми шлюбу, виникають у зв'язку з необхідністю визнання або обмеження щодо визнання дійсним шлюбу на території іноземної держави, з погляду невідповідності його публічному порядку, яка, власне, й виникає через відмінності у матеріальному праві, що регулюють питання укладення шлюбу.

У науковій літературі з приводу заборони права подружжя на визнання релігійного шлюбу в Україні, було розглянуто приклад, який виник у сучасній правозастосовній практиці. Так, чоловік та жінка уклали церковний шлюб за законодавством Ірландії, у цій державі такий шлюб має юридичне значення (положення чинного законодавства Ірландії не обмежує суб'єктів сімейних відносин у праві на реєстрацію шлюбу шляхом укладення релігійного обряду).

Відповідно, Вищий спеціалізований суд України, вирішуючи питання, чи є такий шлюб дійсним, виходячи з положень чинного сімейного законодавства (ст. ст. 22, 24–26 СК України), встановлював, чи не порушує такий шлюб моральні засади українського суспільства, чи відповідає належному правопорядку в нашій країні тощо. Так, ВССУ дійшов висновків, що незважаючи на те, що формальні ознаки, за якими шлюб може визнаватися недійсним, не мали місце (шлюбний вік, одношлюбність, вільна згода чоловіка та жінки), проте через те, що його було укладено за церковним обрядом, а така фор-

ма реєстрації вважається неправовою та забороненого СК України, шлюб визнано недійсним[1] [7. С.87].

О. І. Сафончик акцентувала, що релігійний шлюб можна в окремих випадках, передбачених законом, вважати підставою виникнення шлюбних правовідносин. В інших випадках, релігійний шлюб є підставою виникнення правовідносин, подібних до шлюбних (квазішлюбних правовідносин). Момент учинення відповідного обряду є моментом виникнення чи припинення зазначених правовідносин. Документ, що видала відповідна церква чи інша релігійна організація, буде, беззаперечно, свідчити про точний момент (конкретно визначену дату) виникнення правовідносин, подібних до шлюбних, між особами, які перебувають у релігійному шлюбі [5. С.24]. Однак. з аналізу судової практики випливає, що релігійний шлюб є особистою справою віруючих чоловіка та жінки. Фактично, церковні обряди, які проводяться священиком в українських храмах, «роблять вінчання незабутньою подією в житті» [7. С.47] наречених. Та попри це, сама процедура релігійного обряду (шлюбу) законодавчо обмежується у наданні їй юридичної сили та правового значення.

Однак, виняток з наведеного законодавчого обмеження може мати місце, коли релігійний обряд шлюбу відбувся до створення або відновлення державних органів реєстрації цивільного стану (ч. 3 ст. 21 СК України). У західних областях України церковні шлюби визнавалися, якщо вони були здійснені до 5 травня 1940 р., у Закарпатській області – до 25 січня 1946 р., в окремих районах Чернівецької області, Акерманському та Ізмаїльському районах Одеської області – до 2 серпня 1940 р.[8.С.132]. З огляду на стародавні звичаї та традиції українського народу, можна стверджувати, що концепція релігійного (церковного) шлюбу все ж таки частково висвітлюється в законодавчих приписах СК України.

[1] Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 14 грудня 2011 р. у справі № 6–33224св11. URL: http://www.reyestr.court.gov.ua/ Review/2115758.

Висновки

Отже, незважаючи на сучасне існування прямої заборони (обмеження) в сімейному законі легалізації, визнання релігійного шлюбу та реєстрації процедури укладення лише ОДРАЦ (органами державної реєстрації актів цивільного стану), необхідно зазначити, що в Україні «Відданість концепції «шлюбтаїнство» відбивалося в законі протягом багатьох століть, а єдиною формою шлюбу вважалося церковне вінчання» [9.С.87], тому поєднання одночасно державної реєстрації шлюбу та вінчання чоловіка та жінки могло б мати і юридичне значення за сучасних умов. Адже сама собою процедура укладення церковного шлюбу таких приписів, на яких базуються обмеження, не порушує. Відповідно, юридичного значення процедурі можливо було б надавати, практично поєднавши вінчання та державну реєстрацію шлюбу в Україні (на зразок Європейських держав).

Література

1. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23.04.1991 р. // Відомості Верховної Ради УРСР – 991. № 25. С. 283.

2. Кожевникова В. О., Самойлов М. О. Іноземні шлюби українських громадян: проблематика укладення та визнання: моногр. Сімферополь, ДІАЙПІ.С. 71..

3. Гошко Ю. Звичаєве право жителів українських Карпат та Прикарпаття XIV–XIX ст.НАН України; Ін-т народознавства. Львів, 1999. С. 267–268.

4. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. 3–тє вид., перероб. і доп. КИЇВ:Правова єдність, 2009. С. 47.

5. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика:автореф. дис. докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. С. 6.

6. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України.2005. № 32. С. 1278. С. 422.

7. Явор О. А. Юридичні факти в сімейному праві України: усталені підходи і новітні тенденції: моногр. Харків: Право, 2016. С. 87.

8. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Академічний курс. Київ: Правова єдність, 2009. С. 132–133.

9. Сімейне право України: підруч. / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера та ін.; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. КИЇВ:Юрінком Інтер, 2016. С. 87.

References

1. On freedom of conscience and religious organizations: Law of Ukraine of 23.04.1991 // Bulletin of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR – 991. No. 25. P. 283.

2. Kozhevnikova V. O., Samoilov M. O. Foreign marriages of Ukrainian citizens: problems of conclusion and recognition: monograph. Simferopol, DIAYPI.P. 71..

3. Goshko Y. Customary law of residents of the Ukrainian Carpathians and Precarpathia XIV–XIX centuries. NAS of Ukraine; Institute of Ethnology. Lviv, 1999. P. 267–268.

4. Romovska Z. V. Family code of Ukraine. Scientific and practical commentary. 3rd ed., revised and supplemented. KYIV: Pravova Yednist, 2009. P. 47.

5. Safonchyk O. I. Matrimonial legal relations in Ukraine: theory and practice: author's abstract. dissertation. Doctor of Laws: 12.00.03. Odesa, 2018. P. 6.

6. On international private law: Law of Ukraine of 23.06.2005 No. 2709-IV // Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine.2005. No. 32. P. 1278. P. 422.

7. Yavor O. A. Legal facts in family law of Ukraine: established approaches and new trends: monograph. Kharkiv: Pravo, 2016. P. 87.

8. Romovska Z. V. Ukrainian family law. Academic course. Kyiv: Pravova Yednist, 2009. P. 132–133.

9. Family Law of Ukraine: textbook / T. V. Bodnar, V. S. Gopanchuk, O. V. Dzera et al.; ed. T. V. Bodnar and O. V. Dzera. KYIV: Yurinkom Inter, 2016. P. 87.

Kozhevnikova Victoria Alexandrovna,
doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of
Intellectual Property and Private Law
Faculty of Sociology and Law «Igor Sikorsky
Kyiv Polytechnic Institute»
E-mail: bojko.v1909@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0410-6756

RELIGIOUS MARRIAGE IN THE CIVIL-LEGAL DIMENSION: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE LEGISLATION OF UKRAINE AND EU STATES

The article examines the national, history, traditions of formation, legal nature and features of concluding a religious marriage. Additionally, attention is focused on conflict issues of the procedure for recognizing the validity of a religious marriage under the legislation of Ukraine, in the case of church certification of such a marriage on the territory of a foreign state, under the legislation of which such marriages are permitted. The article analyzes the models of the relationship between civil and religious marriage in the EU member states and the USA. Gaps in the current Civil Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Private International Law» regarding the assessment of the form and conditions of the validity of such marriages are indicated. Proposals for improving domestic family and civil legislation in the context of harmonization with EU legal standards are substantiated.

Key words: *marriage, religious ceremony, wedding, spouses, husband and wife, fiancées, foreign element, validity, legitimate, legal, recognition, grounds, restrictions, prohibitions, conclusion, conditions, marriageable age, monogamy, voluntariness, subjects, relatives, child, family members, personal non-property and property rights, exercise of rights, legal relations, comparative legal analysis, foreign experience, legislation, European Union countries.*